

kutsal kitapları, sayfaları ve Zebûr'u okuduklarını, bazılarının Hz. İbrâhîm'in şeriatı üzere yaşadıklarını, diğer bir kısmının da onun "kelimeler"ini aradıklarını, bu uğurda çeşitli sıkıntılara katıldıklarını, yolculuk yaptıklarını, rahip ve hahamlarla görüşüp onlara sorular sorduklarını, ancak aradıklarını bulamadıkları için Yahudiliğe ve Hristiyanlığa girmediklerini, İbrâhîm'in dinine inanmış olarak öldüklerini bildirmektedirler (Cevâd Ali, VI, 507-510).

BİBLİYOGRAFYA :

Cevherî, *eş-Sihâh*, "hñf" md.; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "hñf" md.; *Lisânü'l-'Arab*, "hñf" md.; M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "hanîf" md.; *Müsned*, I, 236; IV, 162; V, 266; VI, 116, 233; Buhârî, "İmân", 29; "Menâkıbü'l-enşâr", 24; Müslim, "Cennet", 63; Cerir b. Atıyye, *Şerhu Divân* (nşr. Tâceddin Şelak), Beyrut 1993, s. 413; İbn İshak, *es-Sîre*, s. 69; a.e., Kahire 1936, I, 138; İbn Hişâm, *es-Sîre*², I, 285; İbn Sa'd, *eş-Tabakât*, I, 58; IV, 385; İbn Habîb, *el-Muhabber*, s. 171-172; Belâzûrî, *Ensâb*, I, 31; Ya'kûbî, *Târîh*, I, 51-52, 226; Müberrred, *el-Kâmil* (nşr. M. Ahmed ed-Dâî), Beyrut 1406/1986, I, 298; İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif* (Ukkâşe), s. 58, 59; Taberî, *Câmi'u'l-be'yân* (Şâkir), I, 564; III, 105, 107; Mes'ûdî, *et-Tenbîh*, s. 6, 90-91, 122-123, 136; a.mlf., *Mürûcû'z-zeheb* (Abdülhamîd), I, 65-75; İbn Hazm, *el-Faṣl*, I, 35; Zemaṣşerî, *Keşşâf*, I, 178, 236, 407; Tabersî, *Mecma'u'l-be'yân* (nşr. Hâşim el-Mahallâtî – Fazlullah et-Tâbâbâtî), Beyrut 1406/1986, I, 403; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, IV, 89; XIII, 57; Kurtubî, *el-Câmi'*, IV, 109; Hilîlî, *Menâkıb* (nşr. Sâlih Mûsâ Derâke), Amman 1404/1984, s. 334, 347; Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü'l-muḥîṭ*, Kahire 1328-29/1910, I, 406; II, 410; Halebî, *el-İnsânü'l-uyûn*, I, 27; Mahmûd Şukrî el-Âlûsî, *Bulûgu'l-ereb*, II, 244-282, 460-461; A. Sprenger, *Das Leben und die Lehre des Mohammed*, Berlin 1861, I, 45-92; M. Rodinson, *Mahomet*, Paris 1868, s. 89-90; S. Hurgronje, *Het Mekkaansche Feest*, Leiden 1880, s. 30; H. Grimme, *Mohammed*, Münster 1892-95, I, 12-15; II, 59-60; J. Wellhausen, *Reste arabischen Heidentums*, Berlin 1897, s. 238; H. P. Smith, *The Bible and Islam*, New York 1897, s. 315; F. Schultess, "Omaysya b. Abî's-Şalt", *Orientalische Studien*, T. Nöldeke gewidmet I, Giessen 1906, s. 86; T. Nöldeke – E. Schwally, *Geschichte des Qorâns*, Leipzig 1909, I, 145-146; C. Tisdall, *The Original Sources of the Qur'an*, London 1911, s. 272-273; T. Nöldeke, *Neue Beiträge Zur Semitischen Sprachwissenschaft*, Strassbourg 1919, s. 30; a.mlf., "Wellhausen, Reste arabischen Heidentums", *ZDMG*, XLI (1887), s. 721; J. Pedersen, "The Sabians", *A Volume of Oriental Studies Presented to Edward G. Browne*, Cambridge 1922, s. 387-391; R. Bell, *The Origin of Islam in its Christian Environment*, London 1926, s. 57 vd., 132; a.mlf., "Who were the Hanifs", *MW*, XX (1930), s. 120-124; J. Horowitz, *Koranische Untersuchungen*, Berlin 1926, s. 57-58; T. Andrae, *Mohammed*, New York 1936, s. 150-155; a.mlf., *Les origines de l'Islam et le Christianisme* (trc. J. Roche), Paris 1955, s. 47; A. Jeffery, *Materials for the History of the Text*

of the Qur'an, Leiden 1937, s. 32; a.mlf., *The Foreign Vocabulary of the Qur'an*, Cairo 1938, s. 112-114, 115; C. Brockelmann, *History of the Islamic People*, London 1950, s. 17; W. Gesenius, *A Hebrew and English Lexicon of the Old Testament*, Oxford 1951, s. 337; Hamîdullah, *İslâm Peygamberi* (Mutlu), s. 71; a.mlf., *Le saint Coran*, Paris 1989, s. 21; Cevâd Ali, *el-Mufaṣṣal*, VI, 449-510; Y. Moubarac, *Abraham dans le Coran*, Paris 1958, s. 53-54, 151-159; J. B. Segal, *The Sabian Mysteries in Vanished Civilizations, Forgotten Peoples of the Ancient World*, London 1963, s. 201-220; J. Hjärpe, *Analyse critique des traditions arabes sur les sabéens harraniens*, Uppsala 1972, s. 23-24; P. Crone – M. Cook, *Hagarism: the Making of the Islamic World*, Cambridge 1977, s. 13-14; J. Waardenburg, "Towards a Periodization of Earliest Islam According to its Relations with Other Religions", *Proceedings of the Ninth Congress of the Union Européenne des Arabisants et Islamisants* (ed. R. Peters), Leiden 1981, s. 304-326; J. Fück, "The Originality of the Arabian Prophet", *Studies on Islam* (ed. Merlin L. Svartz), New York 1981, s. 86-98; a.mlf., "Die Originalität des arabischen Propheten", *ZDMG*, XC (1936), s. 515-517; A. F. L. Beeston, "Himyarite Monotheism", *Studies in the History of Arabia II: Pre-Islamic Arabia*, Riyad 1984, s. 149-154; Şaban Kuzgun, *İslâm Kaynaklarına Göre Hz. İbrahim ve Hanîflik*, Ankara 1985, s. 110 vd.; W. M. Watt, *Mohammad's Mecca History in the Qur'an*, Edinburgh 1988, s. 38; a.mlf., "Hanîf", *El²* (Fr.), III, 168-170; İ. Lütfi Çakan, *Hadislerle Gerçekler*, İstanbul 1990, I, 148-153; A. Rippin, "Rhmnn and the Hanifs", *Islamic Studies Presented to Charles J. Adams*, Leiden 1991, s. 153-168; Şinasi Gündüz, *The Knowledge of Life*, Oxford 1994, s. 20-22, 44; Cl. Giliot, "Muḥammad, le Coran et les contraintes de l'histoire", *The Qur'an as Text* (ed. S. Wild), Leiden 1996, s. 3-26; M. Grunbaum, "Miscellen", *ZDMG*, XLII (1888), s. 54-55; Charles J. Lyall, "The Words 'Hanîf' and Muslim", *JRAS* (1903), s. 771-784; D. S. Margoliouth, "On the Origin and Import of the Names Muslim and Hanîf", a.e. (1903), s. 467-493; a.mlf., "South Arabia and Islam", *MW*, XIX (1929), s. 5-13; F. M. Denny, "Some Religio-Communal Terms and Concepts in the Qur'an", *Numer*, XXIV, Leiden 1977, s. 26-34; A. Mingana, "Syriac Influence on the Style of the Kur'an", *Bulletin of the John Rylands Library*, XI, Manchester 1927, s. 97; K. Ahrens, "Christliches im Qoran", *ZDMG*, LXXXIV (1930), s. 28; N. E. Faris – H. V. Glidden, "The Development of the Meaning of Koranic Hanîf", *Journal of the Palestine Oriental Society*, XIX/3, Jerusalem 1939-40, s. 1-13; Ismail Cerrahoğlu, "Kur'an-ı Kerim ve Hanîfler", *AÜİFD*, XI (1963), s. 81-92; M. Gil, "The Creed of Abû 'Âmir", *IOS*, XII (1992), s. 9-57; Fr. Buhl, "Hanîf", *IA*, V/1, s. 215-217; H. Lamens, "Kuss İbn Sa'ide", a.e., VI, 1031; Nihad M. Çetin, "Ümeyye", a.e., XIII, 100-101; Neşet Çağatay, "Varaka", a.e., XIII, 206-208; Günay Tümer, "Din", *DİA*, IX, 312-313, 316; M. Said Özervarlı, "Din-i Kayyim", a.e., IX, 351; Asri Çubukçu, "Ebû Kays", a.e., X, 175; a.mlf., "Eksem b. Sayfî", a.e., X, 550-551.

ŞABAN KUZGUN

HANİF İBRÂHİM EFENDİ

(ö. 1189/1775)

Osmanlı âlimi.

Hanîf mahlasıyla anılan üç Osmanlı âliminin en meşhurdur. Babası bir süre Bağdat defterdarlığı yapmış olan Üsküplü Mustafa Efendi'dir. Hanîf Efendi tahsilini İstanbul'da yaptı. Devrinin meşhur hattatlarından Kâtibzâde Mehmed Refî Efendi'den sülûs, nesih ve ta'lik yazılarını meşketti. *el-La'lü'l-musaṣṣâ* adlı eserinin bir nüshasında bulunan bir kayıttan (Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 3841/2, vr. 53^a) İstanbul'un Balat semtinde ikamet ettiği anlaşılmaktadır. Abacı Hüseyin Efendi'nin damadı olması sebebiyle önce Bostancı Ocağı kâtibi oldu; daha sonra Koca Mustafa Paşa evkafı kâtipliğine tayin edildi (Müstakimzâde, *Tuhfe*, s. 638).

Tasavvufta zikr-i hafî tarikini Tatar Ahmed Efendi'den aldığı kaydedilen Hanîf Efendi (a.g.e., s. 638), gençliğinden itibaren daha çok hadis ve siyer konularında çalışmalar yaptı. 1 Cemâziyelevvel 1147'de (29 Eylül 1734) hâric medresesi müderrisi oldu. Sonraki üç yıl içinde ilmî kudretini ortaya koyan beş eser yazdı. Tefiş göreviyle gittiği Haremeyn'de tanınmış pek çok âlimle görüştü ve ilmî çalışmalarda bulundu. Mekke'de iken telif ettiği *ed-Dürü'ş-şemîn* adlı kırk hadis şerhini orada ikamet eden Mısırlı muhad-dis Abdülvehhâb b. Ahmed Berekât el-Ahmedî et-Tantâvî'ye sundu. Eseri çok beğenen Tantâvî kitaba bir takriz yazdı ve Hanîf Efendi'ye *Şaḥîh-i Buḥârî* okutma icâzeti verdi (bu icâzetnâmenin bir nüshası için bk. İÜ Ktp., AY, nr. 3454/10, vr. 133^b).

Hanîf Efendi 21 Rebîülâhîr 1166'da (25 Şubat 1753) sahn müderrisi oldu. Ertesi yıl Mimar Kasım Medresesi'ne nakledildi. Bir müddet sonra da Süleymaniye Medresesi'ne müderris tayin edildi. Onun bu göreve ne zaman başladığı bilinmemekteyse de *Muhtasarü'l-A'dâd* adlı eserinin bir nüshasına arkadaşı Mustafa Âşir Efendi tarafından düşülen bir nottan (Süleymaniye Ktp., Âşir Efendi, nr. 418/3, vr. 186^a), bu eseri tamamladığı 1177 yılının Cemâziyelâhîrinde (Aralık 1763) Süleymaniye Medresesi'ndeki görevine devam ettiği anlaşılmaktadır. 1177 yılı Ramazan ayı başında (4 Mart 1764) Galata, 1185 yılı Zilkade ayında (Şubat 1772) Bursa kadısı olan Hanîf İbrâhîm Efendi Bursa kadılığından emekli olarak İstanbul'a dön-

dü ve bir süre sonra 1189 yılı Şevval ayında (Aralık 1775) vefat etti. Mezarı, Şeyh Vahyî'nin kabri (Eyüp) karşısında bulunan Dâye Hatun Türbesi'ndedir (Müstakimzâde, *Tuhfe*, s. 638).

Daha çok Hanîfzâde olarak tanınan ve çeşitli eserleri bulunduğu belirtilen Ahmed Tâhir Efendi'nin Hanîf İbrâhîm'in oğlu olduğu bilinmektedir. *Hilyetü'l-evliyâ ve ravzatü'l-asfiyâ* adlı Türkçe bir eserin müellifi olduğu kaydedilen (*İzâhu'l-meknûn*, I, 420) Süleyman Vecdî b. İbrâhîm Hanîf er-Rûmî'nin de onun oğlu olduğu anlaşılmaktadır.

İyi bir hattat olan Hanîf Efendi birçok eserini bizzat yazmış, başka müelliflere ait çok sayıda kitap ve risâleyi de istinsah etmiştir (bu eserlerin bazı nüshaları için bk. Süleymaniye Ktp., Mihrişah Sultan, nr. 79; Millet Ktp., Ali Emîrî Efendi, Şer'iyye, nr. 525/2).

Sade bir dil kullanma gayretine rağmen Türkçe eserlerini Arapça ve Farsça terkiplerle süslü bir şekilde, ancak akıcı bir üslûpla yazmış olan Hanîf Efendi'nin şiirde de güçlü olduğu eserlerinde rastlanan çok sayıdaki şiirden anlaşılmaktadır. Öğrencisi Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin Efendi'nin *el-Hediyetü's-seferiyye ve'l-hazariyye* adlı eserine yazdığı takrizin sonunda yer alan Arapça bir kıta (Millet Ktp., Ali Emîrî Efendi, Şer'iyye, nr. 525/1, vr. 45*) bunların en güzel örneklerinden biridir.

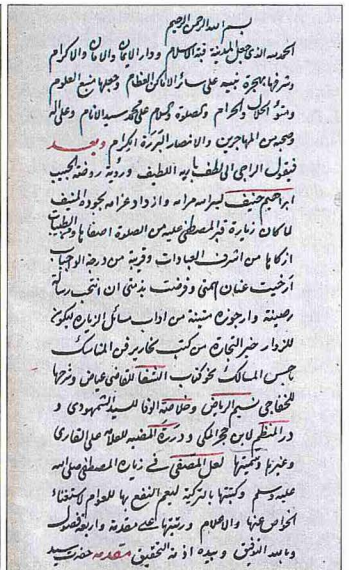
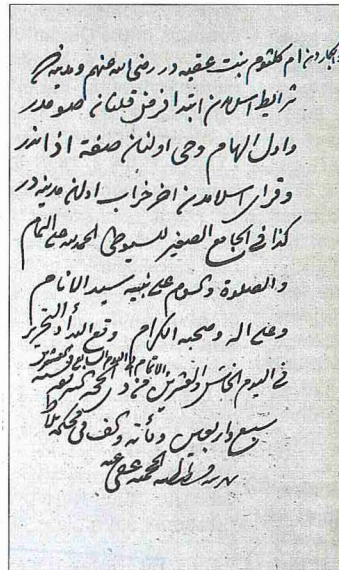
"Hanîf" mahlasıyla tanınmaları sebebiyle bazı kaynaklarda Hanîf İbrâhîm Efendi ile karıştırılan (meselâ bk. *Osmanlı Müellifleri*, I, 281-283; *Hediyetü'l-ârifin*, I, 39) iki Osmanlı âlimi vardır. Bunlardan biri, önceleri Hanîf mahlasını kullanmış iken sonradan Servet mahlası ile meşhur olan ve her iki mahlasla tertip edilmiş iki ayrı divanı bulunan İstanbullu şair Osman b. Sâlih'tir (ö. 1180/1766). Süleymaniye (Hamidiye, nr. 1091/2) ve Topkapı Sarayı Müzesi (Hazine, nr. 973) kütüphanelerinde birer nüshası mevcut olan ve Osman b. Sâlih'e ait olduğu çağdaşı Murâdî ve diğer kaynakların verdiği bilgilerle doğrulanan (*Silkü'd-dürer*, III, 150; Râmiz, s. 55; Müstakimzâde, *Mecelletü'n-nisâb*, vr. 164^a, 192^a) *Dîvân-ı Hanîf*, Bursalı Mehmed Tâhir ile (*Osmanlı Müellifleri*, I, 282) Fehmi Ethem Karatay (*Türkçe Yazmalar*, II, 207) tarafından Hanîf İbrâhîm Efendi'ye nisbet edilmiştir. Süleymaniye Kütüphanesi'nde *Siyer-i Şerif Manzumesi* (Nâfiz Paşa, nr. 1212) ve *Hâsıl-ı Hacc-ı Şerif li-menâzili'l-Haremeyn* (Lala İsmâil Paşa, nr. 220)

adlı eserleri bulunan İstanbullu şair ve hattat Seyyid İbrâhîm Hanîf Bey de (ö. 1217/1802) Hanîf İbrâhîm Efendi ile karıştırılan diğer âlimdir (meselâ bk. Fatîh, s. 77; Ârif Hikmet, s. 18; *İzâhu'l-meknûn*, II, 33-34, 556; *Sicill-i Osmânî*, II, 258).

Eserleri. 1. *Hulâsatü'l-vefâ fi şerhi's-Şifâ*. Kâdî İyâz'ın şemâil ve siyer konusundaki *eş-Şifâ*' adlı eserinin Türkçe tercümesi ve şerhidir. Hanîf Efendi, Şeyhülislâm İshak Efendi'ye ithaf ettiği bu eseri sebebiyle "şârih-i Şifâ" diye tanınmıştır. 1148 (1735) yılı başlarında temize çekildiği anlaşılan esere (Hanîfzâde, nr. 14.809) Şeyhülislâm İshak Efendi ile İstanbul kadısı Mehmed Esad ve Anadolu Kazaskeri Mirzazâde Ahmed Neylî efendiler birer takriz yazmışlardır. Önce Mısır'da (Bulak 1257), daha sonra İstanbul'da iki cilt halinde (1314-1317) yayımlanan eserin Hanîf Efendi'nin kendi hattı ile yazılmış nüshaları bulunmaktadır (Nuruosmaniye Ktp., nr. 725; Süleymaniye Ktp., Serez, nr. 378). 2. *Gâyetü'l-merâm fi tahrici ehâdîsi Şirâti'l-İslâm*. İmamzâde Muhammed b. Ebû Bekir'in ibadetler ve İslâm ahlâkına dair *Şirâtü'l-İslâm* adlı eserinde geçen hadislerin kaynaklarını ve sıhhat derecelerini tesbit eden bir eser olup 1175 (1761) yılında telif edilmiştir (Hanîfzâde, nr. 14.558). Hanîf Efendi'nin öğrencilerinden İbrâhîm b. Receb tarafından Receb 1177'de (Ocak 1764) yazılmış bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde kayıtlıdır (Esad Efendi, nr. 406). Eserin Medîne-i Münevvere'de de bir nüshası bulunmaktadır (el-Mektebetü'l-Mahmûdiyye, Usûl-i Hadîs, nr. 39). 3. *ed-Dürretü'l-asmâ' fi beyâni ebhe'l-esmâ'*. Hz. Peygamber'in isimlerinden 140'l-

nın Türkçe açıklamalarını ihtiva eden bu eser 1172 (1758) yılında yazılmıştır (Hanîfzâde, nr. 14.695). Kitabın, dönemin şeyhülislâmına takdim edilmiş 1176 (1762-63) tarihli müellif hattı nüshası İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde (TY, nr. 2570), bir başka nüshası da Tire İlçe Halk Kütüphanesi'nde (Necib Paşa Vakfı, nr. 639) mevcuttur. 4. *el-La'lü'l-musaffâ fi ziyâreti'l-Mustafâ*. Resûl-i Ekrem'in kabirini ziyaret etmenin âdâbından bahseden eser bir mukaddime ile dört fasıldan meydana gelmektedir. Müellif, Kâdî İyâz'ın *eş-Şifâ*' adlı eseriyi bunun Hafâcî tarafından yapılan şerhi *Nesimü'r-riyâz*, Ali el-Kârî'nin *ed-Dürretü'l-muğriyye*, İbn Hacer el-Heytemî'nin *el-Cevherü'l-münazzam* ve Semhûdî'nin *Hulâsatü'l-vefâ*' adlı eserlerinden faydalanarak kitabını 25-27 Zilhicce 1147 (18-20 Mayıs 1735) tarihlerinde üç gün gibi kısa bir zamanda tamamlamıştır (Hanîfzâde'ye göre eserin telif tarihi 1142'dir [1729]; bk. *Âşâr-ı Nev*, nr. 14.921). Kitabın, Bursalı Mehmed Tâhir tarafından Zeynüddin Muhammed b. Abdullâh el-Abbâsî el-Halife-tî'nin (ö. 1176/1763) Medine tarihiyle ilgili *Neticetü'l-fiker fi haberî Medîneti seyyidi'l-beşer* adlı eserinin tercümesi olarak gösterilmesi (*Osmanlı Müellifleri*, I, 282) yanlıştır. Eserin Süleymaniye Kütüphanesi'nde kayıtlı (Hacı Mahmud Efendi, nr. 3841/2) müellif hattı nüshasından başka aynı kütüphanede iki (Âşir Efendi, nr. 418/2; Esad Efendi, nr. 1010/3), İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde üç (TY, nr. 73; nr. 1732/2; nr. 6805), Millet Kütüphanesi'nde de bir nüshası (Ali Emîrî Efendi, Şer'iyye, nr. 727/1) bulunmaktadır. 5. *Menhecü'l-edib fi şerhi Ünmûzeci'l-*

Hanîf
İbrâhîm
Efendi'nin
el-La'lü'l-
musaffâ
fi ziyâreti'l-
Mustafâ adlı
eserinin
müellif
nüshasından
ilk ve son sayfalar
(Süleymaniye Ktp.,
Hacı Mahmud
Efendi,
nr. 3841/2)

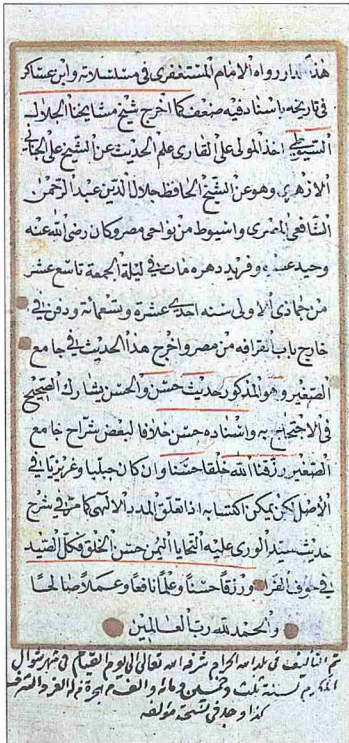

lebîb. Süyûtî'nin, Hz. Peygamber'in hasâis ve şemâiline dair *Ünmûzecü'l-lebîb fi hasâ'îşi'l-habîb* adlı muhtasar eserinin, 1179 yılı sonlarında (Mayıs 1766) yazılmış Türkçe tercüme ve şerhi olup (Hanîfzâde, nr. 14.790) Süleymaniye (Âşir Efendi, nr. 418/1; Hacı Mahmud Efendi, nr. 4303) ve İstanbul Üniversitesi (TY, nr. 1662) kütüphanelerinde nüshaları vardır. 6. *Esmâ'ü Ehli Bedr*. Bağdatlı İsmâil Paşa tarafından bu adla zikredilen eser (*İzâhu'l-meknûn*, I, 80), Hanîfzâde'ye göre *Esâmî aşhâbı Bedr* adını taşımakta olup 1150'de (1737) telif edilmiştir (*Âşâr-ı Nev*, nr. 14.505). Eserin Süleymaniye (Esad Efendi, nr. 2691/6) ve Millet (Ali Emîrî Efendi, nr. 2448) kütüphanelerinde birer nüshası bulunmaktadır. 7. *el-Asl ve'l-fer' fi şerhi hadîsi Ümmi Zer'*. Meşhur "Ümmü Zer hadisi"nin Türkçe şerhi olan eserin müellifi tarafından *Hediyetü'l-ihvân* diye adlandırıldığı nakledilirse de (Hanîfzâde, nr. 14.786; *Osmanlı Müellifleri*, I, 281) Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunan 1148 Zilhicce (Nisan 1736) tarihli müellif hattı nüshasında (Çelebi Abdullah Efendi, nr. 70/2, vr. 69^a-77^b) böyle bir isim görülmektedir (ayrıca bk. Hanîfzâde, nr. 14.738). 8. *ed-Dürü's-gemîn fi şerhi'l-erba'în*. Ali el-Kârî tarafından düzenlenen bir kırk hadis risâlesinin Arapça şerhi olan eser, 1153 yılının Şevval ayında (Ocak 1741) Mekke'de tamamlanmıştır (Hanîfzâde, nr. 14.689).

Hanîf Efendi'nin Abdülvehhâb b. Ahmed et-Tantâvî'ye sunduğu eserin, 1171 (1758) tarihli müellif hattı nüshasından istinsah edilmiş bir nüshası İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde (AY, nr. 3454/11), bir başka nüshası da Süleymaniye Kütüphanesi'nde (Esad Efendi, nr. 311/1) kayıtlıdır. 9. *Erba'üne hadîşen bi-lafza-teyn*. Hanîfzâde, bu eserin 1150'de (1737) yazılmış olduğunu bildirmektedir (*Âşâr-ı Nev*, nr. 14.739). Eserin bu adla kayıtlı 1151 (1738) tarihli bir nüshası Nuruosmaniye Kütüphanesi'ndedir (nr. 48/4). Süleymaniye Kütüphanesi ile (Esad Efendi, nr. 311/4) İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'ndeki (AY, nr. 3454/12) nüshalar da ise eser *Erba'üne hadîşen min levâmi'i'l-kelim* başlığını taşımaktadır. 10. *el-A'dâd fi i'dâdi'z-zâd li'l-meâd*. Müellifin, âyet ve hadislerle fıkıh ve fezâil konularında sayılarla ilgili olarak verilen bilgileri çeşitli Arapça kaynaklardan derleyip Türkçe'ye tercüme ederek yetmiş başlık halinde düzenlediği bu eserini, 1172 yılının Safer ayı başlarında (Ekim 1758) Süleymaniye Medresesi'ndeki müderrisiği sırasında tamamladığı kaydedilmektedir (Hanîfzâde, nr. 14.509). Eserin İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunan (TY, nr. 1704) güzel bir ta'likle yazılmış müellif nüshası yanında Süleymaniye Kütüphanesi'nde iki nüshası daha bulunmaktadır (Esad Efendi, nr. 2650/2; Hacı Mahmud Efendi, nr. 6313). Hanîf

Efendi bu eserini daha sonra *Muhtasarü'l-A'dâd* başlığıyla özetlemiştir (Süleymaniye Ktp., Âşir Efendi, nr. 418/3). 11. *Dürü's-sehâbe fi fezâ'ili'l-hağ ve'l-kitâbe*. Kalem ve yazının faziletine dair kırk hadisten oluşan bu eser 1181 yılının Şevvalinde (Mart 1768) tamamlanmıştır. "Kitâb" ve "kitâbet" kelimelerinin anlamları, Hz. Peygamber'in mektupları, vahiy ve sır kâtipleri konularında kısa bilgilerin verildiği eserin müellifin talebelerinden İbrâhim b. Receb tarafından yazılmış bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde kayıtlıdır (Esad Efendi, nr. 311/3). 12. *Muhtaşaru Mu'arrebâtî'l-Cevâlîki*. Bilinen tek nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'ndedir (Esad Efendi, nr. 2691/3). 13. *Risâletü'l-gasb*. Gasp konusunu İslâm hukuğu açısından ayrıntılı bir şekilde inceleyen bu Türkçe eserin muhtemelen müellif hattı olan bir nüshası İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde mevcuttur (TY, nr. 3446). 14. *Tercüme-i Mecâmî' fi'l-usûl*. Ebû Saîd Hâdimî'nin fıkıh usulüne dair *Mecâmî'u'l-hakâ'ik fi'l-uşûl* adlı eserinin Türkçe tercümesidir. Bir mukaddime, iki bab ve bir hâtmeden ibaret olan eserin bir nüshası İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (TY, nr. 3692). 15. *Sehmü'l-isâbe fi fezâilî'r-remy ve's-sihâm*. Hanîfzâde, babasının bu eseri 1172 (1759) yılında bir dostunun isteği üzerine yazmaya başladığını kaydeder (*Âşâr-ı Nev*, nr. 14.740). Ok ve yayla ilgili kırk hadisin Türkçe bir mukaddime ile üç "fâide"den oluşan bir hâtme şeklinde sunulduğu bu eserin 1174 (1760) tarihli müellif hattı nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'ndedir (Esad Efendi, nr. 311/2). Eserin aynı kütüphanede iki (Esad Efendi, nr. 2691/5; Bağdatlı Vehbi Efendi, nr. 2054/4), İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde de bir nüshası (TY, nr. 7347/2) vardır. Bağdatlı İsmâil Paşa bu eseri *Levâmiu'l-İslâm fi'r-remy bi's-sihâm* adıyla kaydetmektedir (*Hediyetü'l-ârifîn*, II, 413).

Hanîf İbrâhîm Efendi'ye nisbet edilen ancak nüshalarına henüz rastlanmayan eserler de şunlardır: 1. *er-Râsih fi'l-mensûh ve'n-nâsih*. Hanîfzâde ile Bağdatlı İsmâil Paşa'nın bu adla kaydettikleri eseri (*Âşâr-ı Nev*, nr. 14.742; *İzâhu'l-meknûn*, I, 546) Bursalı Mehmed Tâhir *Risâle fi'n-nâsih ve'l-mensûh* adıyla zikretmektedir (*Osmanlı Müellifleri*, I, 282). 2. *Durûb-i Emsâl*. Müellifin, Türkçe'de kullanılan darbimesellere dair bu eserini 1175 (1761) yılında hazırladığı belirtilmektedir (Hanîfzâde, nr. 14.877).

Hanîf İbrâhîm Efendi'nin *ed-Dürü's-gemîn fi şerhi'l-erba'în* adlı eserinin ilk ve son sayfaları (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 311/1)

BİBLİYOGRAFYA :

Hanif İbrâhîm, *el-La'lû'l-musaffâ*, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 3841/2, vr. 53*; Hanîfzâde, *Âşâr-ı Nev: Nova Opera* (ed. G. Flügel), [baskı yeri ve tarihi yok], nr. 14.505, 14.509, 14.558, 14.689, 14.695, 14.736-14.743, 14.767, 14.786, 14.790, 14.809, 14.877, 14.921; Râmîz, *Âdâb-ı Zurefâ*, Millet Ktp., Ali Emîri Efendi, nr. 762, s. 55, 80-81; Müstakimzâde, *Tuhfe*, s. 638; a.mlf., *Mecelletü'n-nisâb*, Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi, nr. 628, vr. 164*, 192*; Murâdî, *Silkü'd-dürrer*, III, 150; Fâtîn, *Tezkire*, s. 76-77; Ârif Hikmet, *Tezkire*, Millet Ktp., Ali Emîri Efendi, Tarih, nr. 789, s. 18; *Sicill-i Osmânî*, II, 258; *Osmanlı Müellifleri*, I, 281-283; II, 298-299; III, 125; Serkis, *Mu'cem*, I, 800; *Hediyetü'l-ârifin*, I, 39, 182, 659; II, 413; *İzâhu'l-meknûn*, I, 80, 99, 420, 438, 445, 459, 495, 499, 546; II, 33-34, 403, 413, 463, 556, 590; *Kâmûsü'l-a'lâm*, III, 1993; *Kehhâle*, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, I, 27, 113; a.mlf., *el-Müntehab min mahtûâtî'l-Medineti'l-münevvere*, Dimaşk 1393/1973, s. 127; Abdülkadir Karahan, *İslâm-Türk Edebiyatında Kurk Hadis*, İstanbul 1954, s. 253-254; Karatay, *Türkçe Yazmalar*, II, 207.

CEMİL AKPINAR

HANİFE (Benî Hanife)

(بنوحنيفة)

Adnânîler'e mensup
bir Arap kabilesi.

Bekir b. Vâil kabilesinin önemli bir kolu olup Yemâme'de yaşayan Hanife b. Lüceym'in nesebi Sa'b b. Ali b. Bekir b. Vâil yoluyla Adnân'a kadar uzanır. Kabilenin bir kısmı göçebe, bir kısmı yerleşik hayat sürüyordu. Câhiliye döneminde putperest olan Benî Hanife arasında zamanla Hristiyanlık yayıldı. Un ve hurmadan yapıp diktikleri putu bir kıtlık sırasında parçalayarak yemişlerdi. Hâcır adlı müstahkem şehirleri Yemâme'nin en önemli yerleşim merkeziydi. Dûl (Düvl), Adî, Âmir, Suheym gibi kollara ayrılarak varlıklarını sürdüren Benî Hanife önceleri Bekir b. Vâil ile müttefik iken Besûs Savaşı'ndan sonra onlardan ayrılıp Tağliboğulları ile ittifak kurdular ve Lahmîler'i metbû tanıdılar. Bundan dolayı Bekir b. Vâil'in İranlılar'la yaptığı Zûkâr Savaşı'na iştirak etmediler.

Benî Hanife savaşçı kabilelerdendir. Câhiliye döneminde *eyyâmü'l-Arab** arasında yer alan Zahr, Melhem ve Felec gibi önemli savaşlara katıldılar. Hicretten önce Mekke'ye gelen Hanifeoğulları Hz. Peygamber tarafından İslâm'a davet edilmiş, fakat kabul etmemişlerdi. Resûlullah, Hudeybiye Antlaşması'ndan sonra Yemâme hâkimi Hevze b. Ali'ye Selîf b. Amr el-Âmirî'yi elçi olarak gönderip dave-

tini tekrarlamışsa da Hevze elçiyi çok iyi karşılamakla beraber bu daveti de reddetmiştir.

Hanifeoğulları'nın ileri gelenlerinden Sümâme b. Usâl 6 (628) yılında umreye giderken müslümanlar tarafından esir alındı. Sümâme'nin müslüman olduktan sonra eskiden beri bir zahire ambarı olan Yemâme'den Kureys'e yapılan zahire sevkine engel olduğu rivayet edilir.

Hicretin 10. yılında (631) Seleme b. Hanzale başkanlığındaki Benî Hanife heyeti Medine'ye gelerek Hz. Peygamber ile görüştü ve İslâmiyet'i kabul etti. Medine'de Remle bint Hâris en-Neccâriyye'nin ko-nağında birkaç gün kalan heyet mensupları, Resûlullah'ın yanına gidip geldiler ve Übey b. Kâ'b'dan Kur'an öğrendiler. Resûl-i Ekrem heyet mensuplarını hediye-lerle uğurladı ve yurtlarına vardıkları zaman kiliseyi yıkıp mescid yapmalarını emretti. Bunlardan Mucâa b. Mürâre'ye de istediği bir araziye başlıyarak kendisi-ne bununla ilgili bir ahidnâme verdi.

Resûl-i Ekrem'in hastalığı esnasında Benî Hanife, peygamberlik iddiasında bulunan Müseylimetülkezzâb'ın etrafında toplanarak irtidad etti. Müseylime'nin Benî Hanife kabilesiyle daha önce Medine'ye gelip gelmediği tartışmalıdır. Ancak Benî Hanife heyetiyle birlikte Medine'ye gelen ve Kur'an öğrenerek bazı sûreleri ezberleyen Reccâl (Rehhal), ülkesi-ne dönünce Hz. Peygamber'in nübüvvet işine Müseylime'yi de ortak ettiğini öne sürerek kabilesinin dinden dönmesinde büyük rol oynamıştır. Hz. Ebû Bekir bunlara karşı Hâlid b. Velid kumandasında bir ordu gönderdi; meydana gelen Akra-bâ Savaşı'nda Müseylime mağlûp oldu ve öldürüldü. Hanifeoğulları daha sonra yaptıklarına pişman oldular ve tekrar İslâmiyet'i kabul ettiler.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Kelbî, *Cemhere* (Nâcî), s. 538-542; İbn Hişâm, *es-Sire*, I, 424; II, 249, 321, 594, 638; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 316-317; Belâzûrî, *En-sâb*, I, 238; İbn Hazm, *Cemhere*, s. 309, 311; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, II, 221-222; Kalkaşendî, *Nihâyetü'l-ereb*, Beyrut 1984, s. 223-224; W. Muir, *The Life of Moḥammad from Original Sources*, Edinburgh 1923, s. 373, 457-458, 477; L. Caetani, *İslâm Tarihi* (trc. Hüseyin Cahid), İstanbul 1924-27, VII, 62-66; Kehhâle, *Mu'cemü kaba'ili'l-Arab*, Beyrut 1982, I, 312; Âbidin Sönmez, *Resûlullah'ın İslâma Davet Mektupları*, İstanbul 1984, s. 141-145; Köksal, *İslâm Tarihi* (Medine), X, 179-186; Hamîdullah, *İslâm Peygamberi* (Tuğ), I, 401-408; J. Schleifer, "Hanife", *IA*, V/1, s. 217-218; W. M. Watt, "Hanifa b. Ludjajm", *EL* (İng.), III, 166-167.

M. ALİ KAPAR

el-HÂNİYYE

(الخانية)

Hanefî hukukçusu Kâdîhan'ın
(ö. 592/1196)
Fetâvâ Kâdîhân
ve *el-Fetâvâ'l-Hânîyye*
olarak da anılan eseri
(bk. KÂDÎHAN).

HANKAH

(خانقاه)

Dervişlerin
sohbet ve zikir için toplandıkları,
bir süre ikamet ettikleri,
bazan inzivaya çekildikleri
mekânlar için kullanılan terim.

Hankah kelimesi Farsça hân (خان) "kervansaray, ev, mâbed, sultan"; hân (خوان) "sofra, eyvan" ve hâne (خانه) "ev, oda" kelimelerine yer bildiren -gâh ve -geh eklenerek türetilmiştir. Farsça edebî ve tarihi metinlerde hângâh (خانگاه), hânegâh (خانگاه), hângâh (خوانگاه), hân-câh (خانجاه), hânkah (خانقه), hângeh (خانگه) gibi çeşitli şekillerde geçen kelime hânkâh (خانقاه) olarak Arapçalaştırılmış ve bu şekliyle kullanımı yaygınlık kazanmıştır (Muhsin Kiyânî, s. 55-56). Hankahın, "yemek yenilen ve sofraya kurulan yer" anlamına gelen hârdengeh (خوردنگه) kelimesinden geldiğini ileri sürerler de vardır (Dihhudâ, XII, 169).

Hâce Abdullah-ı Herevî, Ebû Hâşim Süfî'den (ö. 150/767) bahsederken ilk hankahın Filistin'de Remle'de bir hristiyan emîr tarafından kurulduğunu söyler, ancak kuruluş tarihini kaydetmez (*Tabakât*, s. 8; Câmî, s. 3). Herevî'nin verdiği bilgiye göre bu emîr avlanırken iki kişinin karşılaşmış, birbirini kucaklaştığını, azıklarını ortaya koyup birlikte yemek yediğini ve birbirine karşı son derece dostça davrandığını görmüş, bunları yanına çağırıp kim olduklarını sormuş, derviş olduklarını öğrenince bundan etkilenerek onlar için Remle'de ilk hankahı yaptırmıştır. İbn Teymiyye ise ilk hankahın (dûveyre), Basra civarında eski bir yerleşim merkezi olan Abadan'da Abdülvâhid b. Zeyd'in (ö. 177/793) bir müridi tarafından kurulduğunu söyler (*Mecmû'u Fetâvâ*, XI, 6). III. (IX.) yüzyıldan itibaren diğer İslâm beldelerinde de hankahlar kurulmaya başlanmıştır. Bağdat'ta Ma'rûf-i Kerhî (ö. 200/815-16), Bistâm'da Bâyezîd-i Bistâmî, yine Bağdat'ta Serî es-Sakâtî ve Cüneyd-i Bağdâdî, Nişâbur'da Ebû Osman el-Hîrî, Hemedan'da Ebû Tâlib el-